

HISTORISKA RUNINSKRIFTER.

AF

OTTO von FRIESEN.

III.

Lingsbergsstenarna i Vallentuna socken, Uppland.

En lycklig tillfällighet har, sedan jag i denna tidskrifts årgång för 1909, sid. 57 ff. behandlade Yttergårdsstenarna, brakt i dagen ännu en sten, som talar om danagälderna i England. Under höstplöjningen 1909 lade drängen Lindström å Lingsbergs gård i Vallentuna socken, Uppland, märke till att plogbilen i den djupa leran gled mot en större sten och att den från stenen uppkastade tiltan bar aftryck af "bokstäfver". Han omtalade sin iakttagelse för sin husbonde, godsägare Albert Hansson, som genast lät upptaga stenen och underrättade riksantikvarien om fyndet, som gjordes den 20 oktober. Redan den 22 och 23 i samma månad hade jag tillfälle att på ort och ställe underkasta fyndet en ingående undersökning.

Den nyfunna runstenen låg strax (42 m.) öster om den lilla å, som från norr till söder flyter strax öster om Lingsbergs gård och afleder vattnet från den s. k. Kallbäcken, en nu afdikad mosse norr och nordost om gården. Vägen mellan Lingsbergs och Kustads gårdar går 63 m. norr om fyndplatsen öfver ån. 30 m. söder om densamma ligger — dessvärre fortfarande — i åkerrenen en stor sönderslagen runsten Dybeck fol. II, 105. Ännu i hr Hanssons minne gick vår och höst Angarns-sjöns vatten

Öfverstycket: två fågelformade bronsspännen från Öland samt en del af ett bältebeslag af silfver från Blekinge (yngre Järnåldern).

Fornvännen 1911.

upp emot Lingsbergs gård, men har i senare tid blifvit betydligt sänkt och sjön slutligen helt och hållet aftappad. Längs afloppet för Kallbäcken har sålunda i gammal tid marken varit mycket sank och till följd däraf svårframkomlig. Men just där runstenarna äro funna mellan den på ett höjddrag liggande Lingsbergs gård och den rakt öster därom mot gården framskjutande berg- och moränmarken måste sankmarkens smala pass ha befunnit sig. I torf- och lerjorden, som längs

Fig. 1. Fyndstället från öster.

den lilla ån utgör grunden, observerar man också genast, särskildt i kanten på ån, resterna af en sådan vägbank som de gamle kallade bro och som tjänade som väg eller vad genom sumpmarker eller grunda sund. Vägfyllningen löper nästan midt emellan de båda runstenarna i östlig-västlig riktning och visar i åns skärning den ansenliga bredden af öfver 13 meter. Den är ännu fullt skönjbar i åkern på båda sidor om ån genom de smärre stenar, hvarmed myllan här ännu är uppblandad, ehuru massor af kullersten bortförts af jordägaren. Om

fyllningens djup kan man göra sig en föreställning däraf, att man vid åns reglering gått ned till 3 meters djup utan att hinna bankens botten. Öfver "bron" har den gamla vägen mellan Lingsberg och Kusta gått. Den nuvarande vägen löper ungefär 70 meter norr om den gamla, af hvilken också finnes en rest i en liten gångstig, som från åkerrenen på östra sidan om ån löper åt Kustahållet. Den bifogade kartan, som är ri-

Fig. 2. *Fyndstället från väster.*

tad efter af mig vid undersökningen gjorda mätningar, ger en föreställning om naturförhållandena kring stenarna, *fig. 3.*

Vi ha alltså här att göra med hvad som på Sälna-stenen kallas **brutaR kuml** d. v. s. minnesmärke, bestående af en väg-anläggning. Det framgår af fyndomständigheterna att vid "brons" östra ända stått tvänne runstenar, en på hvardera sidan om vägbanken. Möjligen har ursprungligen vid dess västra ända stått tvänne andra mot dem svarande, men de ha i så fall dessvärre stått alltför nära gården, för att de skulle kunna bli skonade från att användas för praktiska ändamål. Mot att mer

än två runstenar ingått i monumentet talar kanske inskrifterna på de förefintliga stenarna.

Dessa inskrifter stå i ett inre sammanhang med hvarandra, möjligen också i ett yttre.

Den af Dybeck Svenska runurkunder (D 8vo) n:r 94 (sid.

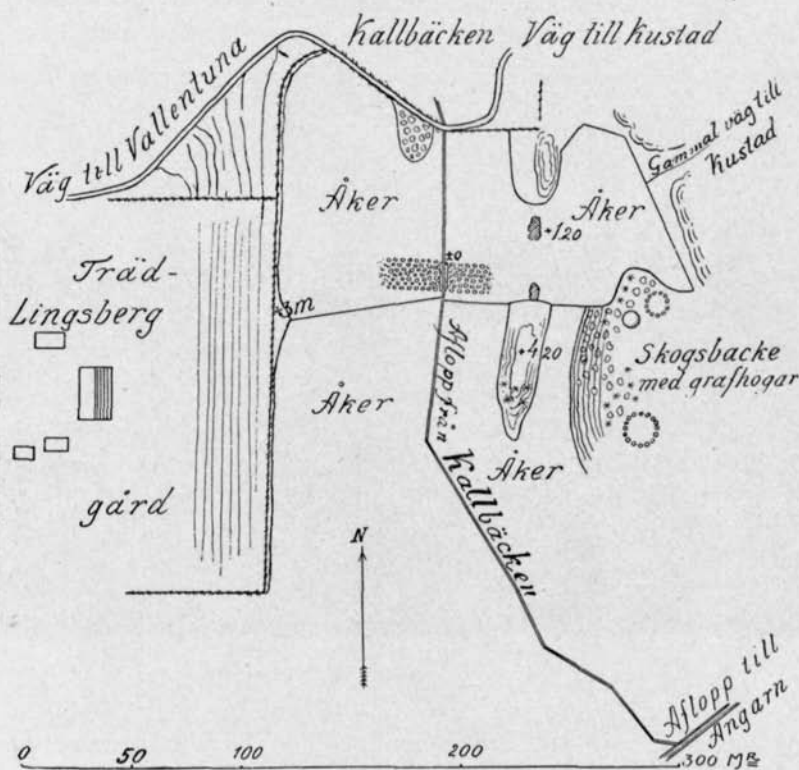

Fig. 3.

35) först omtalade och afbildade och därefter i D fol. II: 105 upptagna runstens inskrift — Lingsbergsstenen 1 — lyder: tanaukhuskarl + auksuain + aukhulmfribr + þaun miþkin lituritastinþina + aftirhaltan + faþurþaiRatans + aukhumfriratbuantasin.

¹ Bistafven sammanfaller med stenens nedre brott. ² i-runan på midten skadad af samma brott. ³ þ-runans bistaf skadad af öfre brottet. ⁴ h-ru-

Fig. 4. Lingsbergsstenen 1. Efter Dybeck 8vo.

nan har samma egendomliga form med en till slingans ramstreck icke nående hufvudstaf, som förekommer å systerstenen. Detta är angifvet å Dybecks första teckning i D 8vo — där runan visserligen icke fått alldeles riktig form — men förbisedt i afritningen i D fol. ⁵ Hufvudstafven och öfre

bistafven — om sådan funnits, jfr *kjþka* för *fiþka* å Lingsberg 2 — ha förstörts af öfre brottet.

I öfversättning:

“Dan, Huskarl och Sven samt Holmfrid, söner och moder, läto resa denna sten till minne af Halfdan, fader till Dan och hans bröder, samt make till Holmfrid (ordagrann: “och Holmfrid efter sin make”).

Den nyfunna stenens inskrift — Lingsbergsstenen 2 — lyder:

Fig. 5. *Lingsbergsstenen 2.*

<1>ntanaukhuskarl | auksuain | lituritastinaftiR | ulfrík |
 faþurfaþur siná 2 | 3 anhafþiþanklanti tuhkiaktakít + kuþhialbi-
 þiRakíþkasalukupsmuþi<R>7

¹ Något i finnes icke, ty svårligen kan man fatta ett af konturstrecken på den slinga, som korsar rundjuret strax bakom dess hufvud, som ett sådant. Det står på alldeles för långt afstånd: om inskriften började vid denna slinga borde man vänta, att den fortsatt omedelbart härifrån, där godt utrymme finnes. I stället gör rundjuret en vinkelrät krökning, innan inskriften på ett rundligt afstånd från den i krökningen anbrakta foten tar vid. Emellertid torde n före tan enklast förklaras som del af ett inskriften inledande, af

ristaren ursprungligen afsedt **in**, hvilket förbinder Lingsberg 2 med Lingsberg 1, liksom **in** fått göra motsvarande tjänst på Yttergårdsstenen 2. ² **ā** är fel sannolikt föranledt af att nästa ord börjar med samma tecken. Ristaren har medels ett skiljetecken velat markera, att en ny sats börjar med **ān hafpi**, fortsätter emellertid efter **sin** omedelbart med **ān**, upptäcker sitt missgrepp och sätter punkten efter **ā** samt påbörjar därefter på nytt satsen **ān hafpi** etc. Möjligen kan också tanken på, att monumentet är ägnadt såväl fadern som farfadern, ha spelat in och föranledt felet. ³ Före **ā** och efter **i** finnas möjligen svaga spår af en vertikal hufvudstaf — kanske af **h**. ⁴ Bistafvarna bortfallna på vänstra sidan af **h**. ⁵ Vertikalstafven når icke runslingans konturlinjer och är kortare än hvar och en af sidostafvarna. Jag fattade tecknet först som skiljetecken, men samma teckens förekomst i Lingsberg 1 som **h**-runa afgör, att det också här står för **h**. Vi få så den egenomliga läsningen **tuh kialt**, till hvilken vi emellertid ha en fullständig parallell å en annan Asmundssten, B 566, **þauh kunþruþr = þau Gunnþruþr**. ⁶ Ristaren har glömt andra bistafven till **f**! ⁷ Jag läser den korsande slingans margstreck som **i**; **R** är här som i slutet på Yttergårdssten 1 utelämnadt.

I öfversättning:

“Och Dan, Huskarl och Sven läto (också) resa en sten till minne af Ulfrik, sin farfar. Han hade i England uppburit två gälder. Gud och Guds moder hjälpe deras själar, faderns och sonens.”

Hvilka härnadståg Ulfrik deltagit i uppges dessvärre icke, detta i olikhet med hvad fallet är å de båda andra uppländska monument, som tala om “gälderna” i England. Då, som vi strax skola finna, Asmund är mästaren jämväl till Lingsbergsstenarna, kunde man vänta, att han också i förevarande fall skulle gifva närmare besked om den dödes bragder. Kanske kan man hoppas, att framtiden skall bringa ännu en eller två stenar i dagen, hvilka ge oss de saknade upplysningarna. — Jämföra vi Lingsbergs- och Yttergårdsinskrifterna med hvarandra, finna vi, att stiliseringen i *ett* afseende är något olika: Yttergårdsstenen 2 säger, att “Ulf *har* tre gånger uppburit gäld”; den förevarande inskriften, att “Ulfrik *hade* uppburit två gälder”. Skillnaden i tempusbruket torde ange, att Ulfrik redan en tid varit död, innan han samtidigt med sin son fick en minnesvård sig tillägnad.

Vi ha sålunda i Lingsbergsstenarna ett nytt dokument,

som intygar svenskarnas andel i vikingatrafiken i England omkring år 1000 genom att omtala, att den person, öfver hvilken stenen är rest, uppburit "gäld". I denna tidskrift för 1909 s. 57 o. följ. har jag angifvit de då kända stenar, som omtala "gälder" i England: 1. Grindastenen i Södermanland; 2. Yttergårdsmonumentet i Orkesta, Uppland samt 3. Väsbystenen i Ösby socken af samma landskap. Jag visade å anf. st., att Asmund Kareson sannolikt är den mästare, som utfört Yttergårdsoch Väsbystenarna; i hvarje fall är det han, som utarbetat ritningen, och då denna måste afpassas efter ristningsytans form har han troligen själf varit tillstädes och huggit stenarna, något som icke jäfvas af den teknik, hvarmed de äro utförda. Hvem har förfärdigat Lingsbergsmonumentet? Säkerligen samme man. Granska vi nämligen först ornamentiken, finna vi slående öfverensstämmelser med kända Asmundstenar. Stjärten är klufven med inrullade, mot hufvudslingan stödda ändar; rundjurets kropp är strax framom den punkt, där stjärten klyfver sig, lagd i en cirkel, som är genomflätad med en biorm; allt i likhet med den signerade Ölsta-stenen från Gryta socken (B 376); jfr ock anordningen af rundjurets bakkropp å B 535, Rasbokil-stenen, som visserligen icke är signerad, men ristad af Asmund. Rundjurets kropp är anordnad i form af en hyska liksom på den säkerligen af Asmund huggna Onslundastenen från Lunda socken (B 516). Samma björnliknande djur har Lingsbergsstenen 2 som Måsta-stenen i Balingsta socken (B 363), hvilken är systersten till B 366, som är signerad, och den osignerade Västerbysten i Läby (B 446); den har vidare en människa i helfigur liksom Håmestenen B 448, hvilken är systersten till Västerbysten (B 446). Korset slutligen är likt Måstastenen (B 366), Åbyggebystens i Vendel (B 564) och Tierpsstenens (B 567). — Hvad vidare runtyperna beträffar, uppträda de för Asmund karaktéristiska **a**- och **n**-formerna med ensidig bistaf samt **u**-, **r**-, **l**- och **t**-runor med bistafvarna utgående något nedanför hufvudstafvens topp,

Asmund har sålunda utfört samtliga de tre uppländska runvårdar, som omnämna "gälderna" i England.

IV.

Bjälbostenen i Östergötland.

Denna sten har på grund af det **sunu**, man läst som inskriftens sista ord, spelat en roll för uppfattningen af runskriftens historia i Sverige. Den har ansetts som en af våra äldsta urkunder med yngre runor. Så gör äfven Brate, hvilken 1894 granskade stenen och fann följande läsning: **trikiaR + rispu + stin + þisi + aft + kribunta + sin + lufi + rist + runaR + þisi + iuta + sunu**. Detta tolkar han (*Ark. f. nord. fil.* XIV: 341) sålunda: "Huskarlarna(?) reste denna sten efter Grim, sin husbonde, Joddes son. Lufve ristade runorna." Under åberopande af denna läsning och uppfattning af inskriften förlägger Noreen, *Altschwed. Gram.* s. 482 f., den till 900-talet. Som det skall framgå af det följande bör **sunu** säkerligen uppfattas på annat sätt, och stenen får därmed en annan ställning som runhistoriskt dokument, men det är icke af denna anledning, som den upptages i detta sammanhang. Det är ej heller därför, att de personer, som å densamma nämnas, äro eljest kända i historien, utan därför att stenen vid en närmare undersökning befunnits bära ordet **kilta** af **gilde** 'gillebroder', alltså vara ett af de allra äldsta dokument, som beröra gillena, en institution, som, såsom bekant, under medeltiden spelat den allra största roll i den germanska världen.

Det var min afsikt, att under den resa jag år 1903 företog för att studera de viktigare runinskrifterna i västra och mellersta Östergötland äfven undersöka Bjälbostenen. Ogynnsamma väderleksförhållanden hindrade mig dessvärre att utföra denna min plan och senare har intet lämpligt tillfälle erbjudit sig. Jag anmodade därför i förfjor en fyndig och kritisk

runläsare, fil. kand. Elias Wessén, som är bosatt i grannskapet, att företaga en granskning och fotografering af stenen, och han hade den vänligheten att villfara denna min begäran. Sommaren 1909 undersökte han stenen och lämnade mig på hösten fotografi och beskrifning, nedan citerade *Wessén 1909*. Det parti, hvars läsning hade vållat störst svårighet, var det som Brate läst **kribunta**, detta emedan inskriften här var hårdt vittrad. Till min öfverraskning fann jag, att läsningen **kribkilta** här var den sannolikaste, om också **k** och **i** tillsammans skulle kunna uppfattas som ett **u**, rättadt från **k**, och **l** möjligen kunde läsas som ett **n**, om också bistafven komme att sitta förvånande högt uppe på hufvudstafven. Kand. Wessén var nog vänlig att på min anhållan än en gång besöka stenen. Denna hans andra granskning företogs den 30 juli förliden sommar och citeras nedan *Wessén 1910*. Jag ber att här få offentligen bringa honom mitt tack för den värdefulla tjänst, han gjort mig.

Läsningen blir sålunda följande:

trikiaR + risþu + stin + þisi + aft + kribkilta¹ + sin + lufi + rist + runaR + þisi + luta² + sunu.³

Fig. 6. Bjälbostenen.
Efter E. Wesséns foto
1909.

¹ Efter **krib** "blir tydningen synnerligen svår. Efter **b** följer en hufvudstaf, 13 cm. lång; 4,5 cm. nedom dennas topp utgår på högra sidan snedt uppåt en bistaf alldeles som i runan **k**. Från öfre kanten af denna bistaf utgår ett streck i en båge nedåt höger, liknande bistafven i **u**. Detta streck slutar måhända blindt; slinglinjen synes ej här. Bistafven i **k**-runan fortsätter omedelbart som bistaf i en **n**-liknande runa, bistafven sitter emellertid väl högt upp, **t** och **a** äro tydliga." Wessén 1909. " + **kribkilta** + måste anses för säkert, ehuru något skiljetecken ej med säkerhet kan spåras mellan **b** och **k** och ehuru själfva slingan genom stenens förvittring ej kan följas från **k** till **t** i ordet **kilta**. Runan **k** i detta ord är

alldeles tydlig, framför allt den böjda bistafven; att anse denna som en fortsättning af bistafven i l förefaller mig knappast möjligt. i synes vara något, ehuru svagt böjdt. Kan ej tillsammans med hufvudstafven i k bilda en u-runna. Inskriftens samtliga u-runor ha eljest alltid bistafven utgående från hufvudstafven — vid dennas topp eller ett stycke därnedan — men icke från slingan ett stycke från hufvudstafven. Om hufvudstafven i k och den linje, som bildar runan i skulle (utdragas tills de) mötas, blefve den därigenom bildade u-runan omåttligt stor i jämförelse med närstående runor. l är fullt regelbundet; kan ej vara n, ty då skulle dess hufvudstaf få utdragas ända till k-runans hufvudstaf, hvilket skulle göra den oproportionerligt stor (hög).² Wessén 1910. Bautil har **krib khta** och häraf torde man kunna sluta, att stenen var åtminstone i det närmaste lika vittrad på 1600-talet som nu. Sammanställer man Wesséns båda läsningar, torde med rätt stor grad af sannolikhet kunna slutas, att slingans inre konturlinje lupit rätlinig från toppen af k:s hufvudstaf genom toppen af samma runas bistaf till toppen af i-runan, här svängt i skarp vinkel och genom toppen på l buktat något inåt stenen för att låta runorna återtaga den normalhöjd, de just i svängen förlorat. Att runorna inåt svängen, där konturlinjerna till största delen vittrat bort, haft mindre höjd än närmast före och efter detta ställe framgår däraf, att runorna t och a (i **kilta**) och s (i **sin**), där runslingans konturlinjer äro bevarade, kontinuerligt tillta i höjd från t, som är minst, till s, som ungefär har samma höjd som runorna normalt ha i samma rad. l i **kilta** måste sålunda ha haft ganska kort hufvudstaf. Detsamma torde förhållandet ha varit med i. Det har för den mindre öfvade ristare, som Lufvi var, varit förenadt med vissa svårigheter att rätt beräkna utrymmet just i den trakt, där slingan vänder. —² Wessén 1909 läste **luta** i st. f. äldre läsningen **iuta**. Vid undersökningen 1910 anmärker han, att **luta** synes honom sannolikare än **iuta**, om också bistafven ej är alldeles otvivelaktigt huggen. —³ "Bistafven i sista u i **sunu** saknar," enligt Wessén 1909 "helt och hållet insvängning." Det skiljer sig emellertid från öfriga u i inskriften därutinnan, att bistafvens öfversta del utgår från hufvudstafven i mycket trubbigare vinkel och är mera rak än eljest; detta förekommer däremot flera gånger hos r, t. ex. i **rist** och **runaR**. Inbuktingen på r:s bistaf är i regeln svag, särskildt gäller detta om r i **rist**. Det är därför icke uteslutet, att ristaren afsett att åstadkomma ett r, ehuru detta försök aflupit så, att han åstadkommit ett tecken, som mera liknar u. Dock ej ett normalt sådant, utan ett mellanting mellan r och u. Sammanhanget får sålunda afgöra, hur det skall läsas.

Fig. 7. Bjälbostenen.
Efter E. Wesséns foto
1910.

Öfversättningen blir sålunda:

“Käcke (unge) män reste denna sten efter Grep,¹ sin gillebroder.² Lufve,³ Jutes⁴ son,⁵ ristade dessa runor.”

¹ Greper finns i det myt. f. g. utn. Graipr och torde ingå i ortnamnet Grepstadha, nu Grepstad i Östergötland, och möjligen i Grefsaas, Lundgren Fsv. personn. s. v.; fda. Grep Nielsen Oldda. Personn.; fvn. Greipr Lind Norskisl. dopnamn. Grip synes icke vara säkert anträffadt utom i fda. — ² Vid läsningen bunta låder också ur betydelsynpunkt vissa betänkligheter. Det finns i de nordiska runinskrifterna eljest intet exempel på att buanti användes af de fria tjänarna som beteckning för husbonden. Ordet betyder öfverallt, där det icke betecknar 'bonde', make och användes af hustrun eller för hustrun om mannen. Icke heller barnen bruka ordet för att framhålla faderns husbondevälde öfver dem. Ett sannolikt skenbart undantag göra systemstenarna L 89 och L 90. På den första läser B 366 — båda stenarna äro numera, särskildt L 90, starkt skadade:

fastbiurn · uk · þurun · litu · rita · [stin · þina · uk ·] bru · kiruabtiR · inkifa[st · bu]anta sin etc. B. 363: fastbiurn · uk · þuruþr · litu · rita · stin þina · abtiR · inkifast · buanta · sin etc.

Här ser det ju ut, som om sonen betecknade fadern som "buanta sin", men orsaken till detta enastående förhållande är säkerligen den, att þurun står närmast buanta och tanken på henne framkallat beteckningen buanta i stället för det omständligare men korrektere uttrycket, som eljes och t. ex. L 344 brukas: stainulfr . lit . raisa . stain . þi[ns]a . ebtir . sikfast faþur . sin . auk . hulmkirþr at bunta sin. Icke heller i fvn. eller fsv. brukas bondi — såvidt jag kunnat finna — som motsats till tjänarna (*huskarlar, heimamenn*) men väl användes så *húsbóndi* (hvertill *húsfreyia*). Så ock i fornsv. där visserligen i Magnus Erikssons stadslag Høghmælisb. 8 pr. *bonde* brukas i bet. 'herre' som motsats till *troskylder swen*, men där uttrycket kan vara influeradt däraf, att *swen* är koordinerad med *husfru*: *nu dræper troskylder swen æller husfru bonda sin*. — ³ Lufi är ej eljest anträffadt som egenamn. — ⁴ *iuti* kan fattas som *Jute*, hvilket är väl belagdt i litterär fsv. och väl också döljer sig bakom Birkastensens *iuti*, se v. Friesen *Upplands runstenar i Uppland, skildring af land och folk*, s. 452; det kan ock med Brate anses representera fsv. *Jodde, Judde*. Är läsningen *luti* den rätta, kan jämföras fda. *Luti i Lutæthorp*, yngre *Ludde* för *Lude*, Nielsen anf. arb. s. v. — ⁵ Redan sista runans form i *sunu* gjorde, som vi ofvan sågo, möjligt att läsa *u* eller *r*. Att sistnämnda alternativ bör väljas, framgår af ordställningen. Den gängse uppfattningen: *drengir reistu stein þenna at Grim bōnda sin* — *Lúfi reist runaR* — *Jóta sunu* är föga sannolik, så snart icke den tillkrånglade ordföljden är motiverad af en konstform, hvilket ju här icke är fallet. Det finns för öfrigt intet exempel på att *u* i *sunu* eller likvärdiga ord är bevaradt i Sverige i en inskrift med danska runor. Dessa börja först omkring år 1000 att undantränga de svensk-norska runorna (Rök-runorna) så-

som jag framhållit i Upplands runstenar och Runorna i Sverige. En ny bekräftelse på riktigheten af denna uppfattning har nyligen vunnits, då man förliden höst (1910) fann två stycken af förut okända runstenar i det inemot år 1000 förstörda Birka. Båda dessa stycken, som nu förvaras i Statens historiska museum, ha svensk-norska runor. Bjälbostenen, som har danska runor, tillhör tiden efter år 1000 och är huggen snarare efter än före år 1025.

Vi ha sålunda på Bjälbostenen funnit ordet **gildi** 'gillebroder'. Jag har förut i *Upplands fornminnesförenings tidskrift*, h. XXVII visat, att samma ord förekommer på två runstenar från Sigtuna, nämligen på n:r 17 och 18 hos Juel, *Sigtunas runstenar* ib. Inskrifternas ordalydelse återger jag här, då den nämnda tidskriften icke torde vara tillgänglig för många, som af saken äro intresserade:

N:r 17: **frisa : kiltar · letu · reisa · stein : þensa : eftiR**
[· þurkil · kiltja : sin : kup : hialbi : ant · hans : þurbiurn : risti, d. ä.: "Frisernas gillebröder läto resa denna sten till minne af Torkel, sin gillebroder. Gud hjälpe hans ande. Torbjörn ristade."

N:r 18: × **frisa : ki[ltar : letu : rista : runar] : þesar : eft<i>R : alþop : fela : ka : sloþa : kristr : hin : helgi : hialbi : ant : hans · þurbiu<r>n : ris[ti]**, d. ä.: "Frisernas gillebröder läto rista dessa runor till minne af Slodes bolagsman Alþod. Den rättfärdige Kristus hjälpe hans ande. Torbjörn ristade." Inskrifterna förskrifva sig från tiden 1060—1075. Sannolikt ha vi i *Frisernas gillebröder* att se en sammanslutning af till Sigtuna inflyttade friser, hvilka med tiden i sin krets också upptagit svenskar. Att sådana varit medlemmar af gillet framgår af egennamnen. Gillets medlemmar drefvo troligen handel på Nordsjön, särskildt Rhenmynningarne, och gillet var sålunda ett s. k. gilda mercatoria, sådana vi få antaga ha varit vanliga i den tidens handelsstäder.

Men huru skola vi uppfatta det gille, som vi finna omnämndt på Bjälbostenen ute på den östgötska landsbygden? Nu bör det till en början anmärkas, att Bjälbostenen icke befinner sig på den plats, där den ursprungligen rests. Den ligger nu i sakristians stenfoot och den kan vid bygget vara förd

dit jämförelsevis långväga ifrån. En half mil öster om Bjälbo ligger Skänninge, Östergötlands näst Söderköping kanske mest betydande handelsstad under medeltiden. Och det ser ut som något mer än en tillfällighet, att vikingatidens hittills kända trenne gilleurkunder i så fall skulle tillhöra städerna Sigtuna och Skänninge. Bjälbostenen skulle, om detta antagande är riktigt, vara förd från Skänninge stad eller dess omedelbara grannskap för att användas som byggnadsmaterial vid uppförandet af Bjälbo kyrkas sakristia. Från Skänninge äro f. ö. fyra runstenar kända, se *Meddelanden från Östergötlands fornminnesförening 1904*, s. 18. Men om nu Bjälbostenen härrör från ett stadsgille liksom Sigtunastenarna, så kunna väl de gillen, hvarom här är fråga, icke ha varit af samma art. Sigtunagilletts medlemmar kalla sig själfva *Frisa gildar*, 'frisernas gillebröder', och ha sålunda bildat — åtminstone ursprungligen — en sammanslutning af frisiska *köpmän* i Sigtuna. Säkterligen ha vi däremot i Skänninge- eller Bjälbogillet att göra med en sammanslutning af inhemske män. Af hvilken art detta gille varit, veta vi dessvärre icke. Vi kunna endast af den omständigheten att gillebröderna resa en minnesvård öfver den döde Grep sluta att i gilletts stadgar ingått — som i så många andra äldre gillens — en föreskrift om, att medlemmarna skulle bevisa sin aflidne broder den sista tjänsten. Möjligen törs man af uttrycket *drængiaR* som beteckning för gillebröderna sluta, att det här är fråga om unga män, som för något praktiskt ändamål bildat ett gille. Man tänker sig, när det är fråga om unge män, nära nog ofrivilligt, att detta ändamål är krigståg och handelsfärder.

Åtminstone redan på 900-talet voro nordiska sammanslutningar af vikingar organiserade som brödraskap, icke blott till namnet utan också till gagnet. Ett sådant brödraskap, hvars organisation är utförligt omtaladt i källorna, är Jomsvikingsarnas. Den, som inträdde i detta vikingaförbund, fick aflägga ed på att hämnas en vapenbroders död, som han skulle hämnas en broders eller en matlagskamrats. Allt byte som den

enskilde tog skulle lämnas till gemensam delning. Höfdingen, Palnatoke, synes på sätt och vis ha stått utom och öfver brödrakretsen, då han med krigsherrens militära myndighet hade att ge order, dem brodern i ledet hade att obetingadt lyda, och han synes också ha haft en vidsträckt domsrätt i mellan medlemmarna af kåren uppståndna tvister. Se Pappenheim, *Die altdänischen Schutzgilden*, s. 67 f. Att han emellertid torde formellt ha haft ställningen af en broder bland bröder, därför talar icke blott den bland vikingarna allmänna och ofta af gamla författare betygade uppfattningen om alla krigares likställdhet: "Vi ha ingen herre, bland oss äro alla lika", svarar enligt Dudo Gånge Rolfs sändebud den franske konungen. Vi äga också ett samtida hittills icke uppskattadt vittnesbörd om denna uppfattning i en vändning å Hällestadsstenen i Skåne, som är rest öfver Harald Blåtands bror Toke Gormsson, hvilken anförde de danska hjälptrupper, som Harald sände med Styrbjörn starke, då han skulle göra sitt kraf på svenska tronnen gällande mot sin farbroder Erik segersäll, och i spetsen för dem stupade i slaget på Fyrisvall. Hällestadsstenens I inskrift lyder:

: askil : sati : stin : pansi : ifti[R] : tuka : kurms : sun :
 saR : hulan : trutin : saR : flu : aigi : at : ub : salum : satu :
 trikaR : iftiR : sin : brup(r) stin : a : biarki : stuþan : ru-
 num : þiR : kurms : tuka : kiku : nistiR. D. ä.: "Eskil reste denna sten till minne af Toke Gormsson, sin hulde drotten. — — — —"

Kämpar reste
 runosirad
 sten på berget
 åt sin broder,
 de som tågat
 Toke närmast."

Se Wimmer, *Danske Runemindesmærker*, I: 86.

En Tokes hirdman (*hemþegi* kallas en hans vapenkamrat på Hällestadsstenen II), som i öfversatsen kallar Toke för sin hulde drotten, betecknar honom i den följande versifierade

satsen som en broder till honom och hans medkämpar. Broder har ännu icke på denna tid fått den urvattnade betydelsen af en blott och bar artighet, för öfrigt litet på sin plats, då krigaren talar om sin höfding. Det kan sålunda icke med Wimmer, *Da. Runemind.* IV: 2 s. v., rätt och slätt anses likvärdigt med vårt 'bror', brukadt om oskyld person eller vapenbroder. Hirden har tydligen varit organiserad som ett brödraskap, där höfdingen sitter som primus inter pares, är "høge brodern", men dock endast broder. Ett liknande förhållande mellan höfdingen och hans gardeskår synas ha rådt i Knut den stores berömda tingalid, se Steenstrup, *Danmarks Riges Historie* I: 390, om detta ock synes i någon mån påverkad af kontinentens uppfattning af förhållandet mellan krigsheren och hans män. Äfven en svensk runsten, Turingestenen i Södermanland, synes hänvisa på samma broderskapsorganisation som Hällestadsstenen. Dess inskrift lyder: : ketil : auk + biorn + þaiR + ristur × stain + þina + at × þourstain : faþur sin anuntr at brupur sin auk hu[ska] rlaR hif<t>ir + iafna × ketilau at b[u]anta si[n]. br<û>þr uaRu þ<ai>R bestra mana : a lanti auk i lipi : uti h[iltu] sina husk[ar]la vil + han fial i[u]rustu + austr i karpum + lifuruki + lanmana : bestr. D. ä. "Kättil och Björn reste stenen efter Torsten, sin fader, Anund (reste den) efter sin broder, hirdmännen efter sin jämlike och Kättilög efter sin man.

Bröderna voro
de bästa män
hemma i landet
och ute på ledung.
Huskarlar sina
höllo de väl.
I Ryssland föll
i fejd Torsten,
den främste i landet,
lidets höfding."

Att, som Brate och Bugge göra, *Runverser* 149 f., upp-

fatta **iafna** som egennamn leder, som Brate själf framhåller, till svårigheter.

Det är uppenbart, att **iafna** här är appellativum liksom de i satsen parallella **fapur**, **brupur** och **buanta**. Liksom **fapur** anger förhållandet mellan **pourstain** samt **ketil** och **biorn**, **brupur** förhållandet mellan honom och **anuntr**, och slutligen **buanta** förhållandet mellan honom och **ketilau**, så måste **iafna** vara ett uttryck, som anger den ställning, **huskarlaR** intogo till **pourstain**. **br<ü>pr** åsyftar Torsten och Anund, hvilkens ungdoms- och mannaålders bragder tillika med den nu fallne broderns skildras som tillhörande en svunnen tid (**uaRu**): nu var förmodligen Anund gammal, då hans brorsöner nämnas främst som vårdens upphofsmän och således äro vuxne män. Appellativet *iafni*, m., förekommer i fvn. och i motsvarande former i nno. och nsv. dialekter med betydelsen 'jämnhet, likhet'; i fvn. förekommer *iafningi*, i fsv. *iæmunge* i bet. 'jämlike, särskildt i fråga om kämpar', Sdw. Substantiverade svaga former af adj. brukas i germ. språk ofta för beteckning af personl. konkreta (Kluge, *Stammbildungslehre* 2, s. 9 f.). **iafni** är sålunda möjligen ett uttryck för broderskapsförhållandet mellan höfdingen och hans män.

Det skulle ju nu ligga nära till hands att antaga, att det gille, som omtalas på Bjälbostenen, är en sådan militär sammanslutning, som vi ofvan funnit en rad exempel på. Vi befinna ju oss här ännu i vikingatiden. Emellertid är detta antagandes riktighet ganska osäker, enär vi icke eljes finna gille som namn på de militära broderskapen. Gillet har i hvarje fall ursprungligen en väsentligt olika uppgift. Denna institution möter oss för första gången år 779 i det frankiska riket som föreningar — kallade *gildoniæ* — för inbördes hjälp — vid iråkad fattigdom och nöd, förorsakad af skeppsbrott, eldsvåda eller röfvare — af medlemmar, som äro genom edliga löften bundna vid hvarandra. Äfven synas medlemmarna tidigt ha samlats till fästliga dryckeslag, där det ofta gått hett till. De synas stundom dessa *gildoniæ* ha satt sig poli-

tiska mål före, ty de förbjudas gång efter annan af kungamakten. I England träffa vi dem först ett par hundra år senare — på 1000-talet — men de ha tydligtvis existerat här betydligt tidigare. Som A. Bugge i *Mindeskriфт over Sophus Bugge* har visat, måste de nordiska vikingarna i England redan under vikingatidens förra skede ha känt och använt gillesinstitutionen, ty ordet ingår i en hel del nordiska ortnamn norr om Vætlingastræt. I anglosaxiskan äro *gillets* namn och terminologi för första gången så pass utförligt belagda, att man kan försöka en språklig förklaring af dem, hvilket är desto mer behöfligt, som de historiska författare, som försökt en sådan, mindre beaktat de språkliga detaljerna och därför kommit till ganska vaga, men trots detta hvarandra ofta motsägende resultat. På anglosaxiska heter gille *gield* (med biformerna *geld*, *gyld*, *gild*). Detta ord är detsamma som fornhögtyska *gelt* och fornvästnordiska *giald* och betyder sålunda liksom dessa eg. 'betalning i penningar eller andra betalningsmedel'. Ordet är nämligen ett nomen actionis till ags. verbet *gielðan*, fht. *geltan*, fvn. *gialda* 'betala'. 'Betalningen' kan utgöra en ersättning för gjorda förluster, 'ersättning', och utförda tjänster, 'lön', och den kan vara en tacksamhetsgård till en gud, 'offer'. Hufvudändamålet med gillena var ursprungligen hvarken gudstjänstliga offer eller dryckeslag, utan det var uppenbarligen, såsom förhållandet för öfrigt förblef att vara långt fram i tiden, att lämna understöd åt medlemmar, som drabbats af svåra förluster. En jordbrukande befolkning har intet intresse af dylika försäkringsföreningar, då det gäller jordbrukets afkastning. Drabbar olyckan — missväxten — här, drabbar den alla och gör sålunda alla oförmögna att bringa hjälp. För ellsolyckor kan däremot en försäkringsförening äfven här vara af gagn, äfvensom för mera enstaka plundringar af röfvere. Det är ett alldeles motsatt förhållande med människor, som lefva på industri och framför allt handel, och det är säkerligen ingen tillfällighet att vi finna de tidigaste gildoniæ i de nordliga delarna af det karolingiska riket, där nämnda näringsgrenar just omkring år 800 kraftigt uppblomstra.

Gield, 'ersättningen', har blifvit den korta och träffande beteckningen för själfva föreningen, alldeles som vi tala om "själfhjälpen", då vi mena själfhjälpsföreningen. En medlem af en dylik förening hette på lågfrankiska *gildo*, hvaraf det medellatinska *gildonia* är afledt. *Gildo* är en normal bildning på *geld* 'ersättning' (grundformen är *geldian*). Ordet är identiskt med det ags. *gilda* och nord. *gildi*, 'gillebroder'. För bildningssättet kan jämföras ags. *déma* 'domare' : *dóm* 'dom' (*dōmia(n)*), *cempa* 'krigare' : *comp* 'strid', *sýla* 'plöjare' : *súl* 'plog', *scytta* 'skytt' : *scot* 'skott'. *Gildo* — *gilda* — *gildi* betyder sålunda 'en som har något med ersättning, betalning, att göra'; in casu: en som vid behof tillskjuter medel för att ersätta en annans persons förluster, ev. själf uppbär den ersättning andra sammanskjutit. Det låg i sakens natur, att försäkringsdelägarna bildade ett slutet sällskap, och det var tydligen nödvändigt att med starka band knyta dem till hvarandra och till föreningen för att de ej inför hotande utdebiteringar skulle svika föreningen och undandraga sig betalningen. Man tillgrep så den form, som vi ofvan sett använd som ett militärt organisationsmedel—brödraskapet. Medlemmarna trädde till hvarandra i bröders ställning. Man fick — särskildt i de skandinaviska gillena — hämndeplikt och — under vissa förhållanden — arfsrätt. *gilda* — *gildi* fick betydelsen 'kamrat' och som så många andra uttryck för detta begrepp — ags. *gegenga* 'fellow-traveller', *gescola* 'fellow-debtor', *gestealla* 'comrade', *gehlyta* 'companion' — försågs ordet i ags. stundom med prefixet *ge-* : *gegilda*. Detta kan dock också vara en gammal parallellbildning till *gilda* och skulle i så fall betyda 'en som har *gield*, betalning, gemensam med en annan', jfr *geféra* 'reskamrat' : *fór* 'färd'. —

Bland nordborna i England var, som vi ofvan sett, gilleväsendet upptaget redan på 800-talet. Det är all anledning att antaga, att de lika tidigt fört institutionen med sig hem till Skandinavien, äfven om vi här icke kunna påvisa den förr än på 1000-talet.

I det norska Gulatingsgillet, hvars organisation vi känna närmare, återfinna vi samma märkliga grunddrag, som vi kunna sluta oss till att de äldsta (frankiska) gillena ägt. Medlemmarna skulle genom sammanskott ersätta den skada, som en broder lidit genom skeppsbrott eller röfvare. Gillets medlemmar synas sålunda hufvudsakligen ha varit sjömän och handlande. Men det finns också bestämmelser om, att en broder skall ha hjälp, om hans lada brinner eller hans kreatur förölyckas, hvilket antyder, att medlemmarna också drefvo åkerbruk och boskapsskötsel. (Jfr Bugge, *De norske byers selvstyre og handel før Hanseaternes tid*, s. 56). Sannolikt voro de, som så allmänt var förhållandet under vikingatiden, på samma gång sjömän, affärsmän och jordbrukare. Det anglosaxiska *gield* återges i nordiskan med *gildi*, hvilket ord i allt väsentligt företer samma betydelseskiftningar som det ags. ordet: 1. 'betalning'; 2. 'ersättning, tribut, skatt'; 3. 'gille, brödraskap'; 4. dryckeslag. Detta *gildi* är eg. ett nomen actionis till det svaga på *giald* bildade verbet *gilda* 'utbetala, erlægga'. — Under loppet af gilleväsendets utbildning i de germanska länderna har en äfven språkligt konstaterbar påverkan af skilda land på hvarandra försiggått. Så föreligger i det fornvästnord. *gildbródir*, *-systir*, *gildfastr* 'som är fast medlem af gille' det ags. *gield*, *gild*, under det att den rent nordiska kompositionsformen är *gildi-* (: *gildihús*) eller *gildis-* (: *gildisbródir*) etc. Å andra sidan har det nordiska *gildi* blifvit infördt i ags. och ligger till grund för nyengelska *guild*.

Vi ha nu, som jag ofvan framhållit, intet bevis för att *gilde* användts som beteckning för en samling krigare, som sammanslutit sig för t. ex. sjöröfveri. Visserligen voro gränserna mellan denna trafik och handeln under vikingatiden städse i hög grad flytande, men snarare ha de enskilda vikingaflottorna varit organiserade i analogi med t. ex. jomsvingarna än som gillen.

Sannolikt komma vi vårt Bjälbogilles natur närmast, om vi antaga, att det var en sammanslutning af män, som jämte

det fäderneärfda jordbruket drefvo handel. Det skulle sålunda komma gillet på Onarheim i Gulatingslagen tämligen nära. Af hvad art denna handel var kan ej bestämdt afgöras. Man kan tänka sig, att det är fråga om den storhandel, i hvilken nordborna under vikingatiden spelade en ledande roll — varuutbytet mellan å ena sidan Asien och Östeuropa och å den andra Västeuropa. I denna världshandel voro som naturligt är i första rummet kustbygdernas och de stora öarnas bebyggare intresserade. Det ligger därför kanske närmast tillhands att antaga att vi på Bjälbostenen råkat en organisation af män, som tillgodosågo den rika väst-östgötska slättbygdens mera lokala behof i merkantil väg: till bönderna sålde hvad dessa behöfde af utländska varor och af dessa köpte det de själfva hade att afyttra.

Vi kanske här ha att göra med den sammanslutning af handelsdrivande odalmän i Bjälbo-Skänningetrakten som omsider ger upphofvet till staden vid Skena-ån på den gamla mötesplatsen mellan Aska, Bobergs, Vifolka och Göstrings härader, jfr Hildebrand, *Sveriges medeltid* II, 324. Det är icke omöjligt, att Skänninge redan nu existerat fastän handskriftliga urkunder först omnämna staden på 1200-talet. Vi kunna nämligen mycket väl vänta, att de affärer, hvarom här är fråga, redan på 1000-talet varit koncentrerade till en stad lika väl som de voro det i Uppland, där Sigtuna hade som en väsentlig uppgift att förmedla varuutbytet inom landskapet själf. Denna roll spelade ju senare under medeltiden Skänninge faktiskt för västra Östergötland, under det att Söderköping var handelshufvudorten i landskapets östra del.
